

Anne van Arend

Bevochten groei

Een Joods meisje wordt volwassen in oorlogstijd

Samengesteld door Lou Keune

PAPIEREN TIJGER

Inhoud

Voorwoord	7
Een Joods meisje wordt volwassen in oorlogstijd	11
Inleiding	13
Jizkor	17
Juffrouw Verdonschot	21
Zwijgplicht	31
Mijn jonge leven	45
1925 – 1935	45
1935 – 1940	49
1940 – 1945	54
1945 – 1950	78
Bevrijding van Eindhoven	81
Jasje	87
Levensschets van Anne van Arend	93
Hebreeuwse woorden, namen en uitdrukkingen	97
Voorwoord	97
Levensschets	97
Jizkor	97
Mijn jonge leven	98
Verantwoording	99
Colofon	101

Voorwoord

David D.

Mijn moeder z.l. was aangaande de oorlog heel zwijgzaam. Er kwam geen onoverwogen woord over haar lippen. Onze jeugd was zo zonder oorlogsfeiten heel fijn. Ook van mijn grootvader z.l. die toch wel heel lang ondergedoken had gezeten, heb ik nooit één woord erover gehoord. Oorverdovend stil waren ze geworden.

Pas toen mijn moeder ouder werd kwamen de verhalen.

Daarom ben ik ook zo blij dat wij de geschriften van mijn moeder nu kunnen lezen.

Iemand heeft mij eens attent gemaakt op het feit dat ik misschien ook familie had verloren in de oorlog. Toen heb ik zelf naar het RIOD geschreven, en kreeg een briefje terug waar ik van tolde: vijf leden van één gezin en één oudtante waren omgekomen. Ik wist er niets van.

Gelukkig had ik een begripvolle rabbijn die me door die moeilijkheden heen loodste. Mijn moeder noch mijn opa had me er ooit over verteld, ik kan alleen maar gissen naar de reden daarvan.

Toch zou mij moeder gezegd hebben: „Maar je hebt me ook niks gevraagd.”

Mijn moeder was van 2 februari 1923. Tot 1940 is dat 17 jaar, mijn moeder was dus nog een meisje toen de oorlog uitbrak. Een gevoelige periode waarin je als normaal meisje de overgang maakt naar jonge vrouw. Mijn moeder was 22 jaar toen ze uit de oorlog kwam. Een periode waarin haar vader ondergedoken was, en ze dus geen contact hadden. Het lijkt me voor haar de moeilijkste periode in haar leven, waarin ook veel is fout gegaan.

Mijn grootvader herinner ik mij als een zeer vriendelijke man. Hij heeft echter ook nooit met mij over de oorlog gesproken. Wel liet hij me muziek horen die in de Sjoel wordt gezongen door de Chazzan. Zo herinner ik me het gezang van Hans Bloe-

mendal. Toen ik deze in levenden lijve eens ontmoette was hij voor mij een levende legende, ik was al verbijsterd als ik hem op de grammofoonplaat hoorde. Prachtig vond ik zijn „Baruch Haba”.

Nu mag ik dat zelf zingen met het Liberaal Joodse Koor, *Sjier Chadasj* in Amsterdam.

Ik mag zeggen dat zowel mijn moeder als haar vader, mijn grootvader, hele bijzondere mensen waren. Ik hing aan hun lippen als ze mij voorlazen uit Annie M.G. Schmidt (vooral mijn moeder was daar dol op), en als ik bij hem (mijn grootvader) in zijn studeerkamer mocht zitten en plaatjesboeken mocht kijken. Dierbare herinneringen heb ik aan hen en zo wil ik ze mij ook blijven herinneren.

Mijn moeder vertelde altijd dat ze bij de bevrijding chocolade kreeg van de bevrijders, nooit had ze iets lekkerder geproefd. Dat heb ik altijd onthouden en toen mijn moeder ongeneeslijk ziek was, nam ik steeds een flink stuk chocolade mee. Dan stopte ik een stukje in haar mond, en dan keek ze me aan, ze kon niets meer vragen.

Ik realiseerde me dan, dat ik haar niet meer kon helpen, de onmacht die ik dan voelde was vreselijk. Dat moet zij ook gevoeld hebben bij haar moeder mijn „oma Utrecht”, zoals we haar noemden. Mijn oma was een lieve vrouw die altijd heel voorzichtig was in haar uitingen. Ik herinner mij dat we samen in de keuken bezig waren. En dat ik de tafel mocht dekken waarbij ik dan hun prachtige servies mocht gebruiken. Had ik gedekt, dan gingen we aan tafel en de radio ging aan. Als de nieuwslezer het nieuws voorlas, dan moesten we doodstil zijn, want mijn opa Dave wilde het nieuws volgen. We waren dan doodstil en mijn oma hield ook even haar bestek stil, zo onderdanig was ze naar mijn opa.

Tot slot een gedicht dat ik maakte toen mijn moeder stierf. Zij leefde haar leven zoals de impulsen van het leven haar aanzetten, dwars tegen alle rede in, net als de merel in het gedicht zijn gezang laat horen, wat de omstandigheden ook zijn.

Jizkor

Toen de juffrouw van de eerste klas vroeg, wie van de kinderen er een liedje kon zingen dat geen enkel ander kind kende, ging er maar één vingertje omhoog. Helemaal onbevungen stapte het meisje naar voren en zong een versje, volgens haar een heel gewoon versje, dat ze van haar vader geleerd had.

„*Chasal sidoer Pesach*”, zong ze. De klas zowel als de juffrouw luisterden met stijgende verbazing. En toen het liedje uit was, – het was maar een kort liedje – bleef het even stil. „Wat is dát voor een liedje? En wat is het voor taal?” vroeg de juffrouw. „Het is Hebreeuws en ik heb het van mijn vader geleerd”, zei het kind. „Blijf even staan”, zei de juffrouw en ze rende de klas uit. De kinderen bleven doodstil zitten en het kind bleef doodstil staan. Wat was er aan de hand? Het was een gewoon, klein meisje, met donker ponyhaar en grote, donkere ogen. Ze droeg een donkergroen, fluwelen jurkje, dat haar moeder zelf gemaakt had, waarop beiden heel trots waren. Het kind keek omhoog door het raam, en ze kon net de kruinen van de hoge kastanjebomen zien, die bezig waren hun vijfvingerige bladeren te ontvouwen. Een beetje eng vond ze het wel: Waarom was de juffrouw zomaar de klas uitgelopen? Zou ze iets verkeerd hebben gedaan? Vader had toch niet gezegd, dat je nooit een joods liedje mocht zingen op school?

Het kind begreep voor de eerste maal, dat joodse mensen andere dingen doen, dan andere mensen, iets, waar ze nog nooit bij stil had gestaan. De juffrouw kwam weer terug, gevolgd door de juffrouw uit de tweede klas. En op verzoek zong het kind nogmaals: „*Chasal sidoer Pesach!*”.

Ook de juffrouw van de tweede klas was stomverbaasd. En weer werd er gevraagd: „Wat is dat voor een liedje? En wat is het voor een taal?”

En het antwoord luidde weer: „Het is Hebreeuws en ik heb het van m'n vader geleerd!”

De klas bleef doodstil zitten, toen de juffrouw voor de tweede

maal de klas uit rende, om nu na enige ogenblikken terug te komen in het gezelschap van de hoofdonderwijzer.

Voor de derde keer een optreden. En voor de derde keer werd gevraagd: „Wat is dat voor een liedje? En wat is het voor een taal?” En alweer luidde het antwoord: „Het is Hebreeuws en ik heb het van mijn vader geleerd!” Maar het hoofd nam hiermee geen genoegen: „Weet je ook, wat het betekent?”

„Nee, dat weet ik niet, maar we zingen het bij de *seder*, met *Pesach!*”

„Wat is *Pesach?*”

„*Pesach* is het joodse paasfeest. Mijn vader vertelt dan, hoe de joden uit Egypte zijn getrokken. De farao, dat was de koning van Egypte, die was heel gemeen en hij liet de joden veel te hard werken. Het is een heel mooi en lang verhaal en daarom eten we matses uit een grote, ronde doos.”

De meester verliet lachend de klas, het kind ging weer op haar plaats zitten en het gewone leven ging door.

Gezin Van Arend-Witmaar 1924.

Seder 5746 – Pesach 1986: we zijn met een stuk of zestig mensen in de gereformeerde kerk in Oosterhout. Eén heel lange tafel en haaks daarop vier kortere. Het is een erg gezellige avond, waarbij de kinderen veel voor hun rekening hebben genomen. Ze hebben mooie, toepasselijke tekeningen gemaakt, die aan de wand zijn opgehangen. De tien plagen zijn vol inspiratie uitgebeeld. „*Mah-nisjtanah halailah hazeh mikol halelot?*” zingen de kleintjes met aandoenlijk jonge stemmetjes. Wat onderscheidt deze avond van alle andere avonden? Vanavond eten wij alleen matse en geen gedesemd brood ...

Mijn gedachten gaan terug naar heel lang geleden.

„Het is een heel mooi en heel lang verhaal en daarom eten we matses uit een grote, ronde doos” ...

Ja, nu ken ik de samenhang van het verhaal, maar ik vind het nog altijd prachtig. Elk jaar zie ik de geschiedenis in mijn verbeelding duidelijk gebeuren, alsof er binnenin me een film wordt afgedraaid. Héél zuinig ben ik op de oude *Hagadah*, die ik kreeg aan het begin van de oorlog en waarin hij had geschreven: „Gedenk de dagen van ouds, let op de jaren van geslachten herwaarts, vraag het uw vader, dat hij het u verhaale.” (Deuter. 32,7)

Wanneer het vierde en laatste glas wijn genoten is en iedereen zingt: „*Lasjanah haba'ah biroesjalajim*” – het volgend jaar in Jeruzalem – vraag ik om het oude lied te mogen zingen. Tevoren vertel ik mijn verhaal: hoe ik dit liedje voor de klas zong als klein meisje van vijf jaar. Een kind roept: „Hoe lang is dat nou geleden?” „Zestig jaar bijna!”

Ja, zestig jaar geleden! En ik zie mezelf daar nog staan alsof het de dag van gisteren was! Niet eens vreemd, als je je ook de geschiedenis van drieëndertig eeuwen her nog duidelijk voor de geest kunt halen. Door de biografie van elk menskind lopen bepaalde rode draden. Door de historie van de mensheid eveneens. En hier en daar zijn die van het individu en die van de totale mensheid, of van een bepaalde groep nauw met elkaar vervlochten, zijn er knooppunten gevormd. Dat ligt voor elke mens anders. Maar als ik naar al die gezichten kijk, voordat ik mijn liedje ga zingen, dan voel ik warme dankbaarheid door me heen stro-

men, omdat ik nu de gelegenheid krijg om, na alles wat er gebeurd is in de afgelopen zestig jaar, toch weer met een groep joden bijeen te zijn. Onderhand weet ik nu heel goed, dat joden andere dingen doen dan andere mensen. En om te beseffen, dat je de mogelijkheid gegeven is om een vrij mens te zijn, vrij, hoe de omstandigheden ook op je drukken, kun je je, elke dag opnieuw, de worsteling voor ogen houden van het volk Israël, toen nog niet eens een volk trouwens!

Want ook al zijn de omstandigheden nog zo abominabel, ze zijn bekend en zelfs min of meer vertrouwd. En om je in het ongewisse te storten, is doodgrijselijk! De waarde van de vrijheid kun je pas veel later beseffen. En ook, dat de prijs daarvoor nooit te hoog kan zijn!

Ik zing met mijn oude stem „*Chasal sidoer Pesach*” in het oud-Hebreeuws, want zo heb ik het van mijn vader geleerd. Een paar oude, grijze hoofden zie ik instemmend knikken. De jongeren denken duidelijk: „Wat is dat voor een lied? En wat is het voor een taal?” En ik zie het meisje met het donkergroene, fluwelen jurkje voor de klas staan. En als ik omhoog kijk, zie ik dat de hoge kastanjeboom z’n vingerbladeren begint uit te spreiden. Maar niemand weet, dat ik het lied niet alleen heb gezongen: héél duidelijk, maar uitsluitend voor mij hoorbaar, heeft mijn vaders stem me begeleid.

Tilburg, 23 april 1986.